

ОЛЕКСАНДР МИХЕД

«Я ЗМІШАЮ ТВОЮ КРОВ ІЗ ВУГІЛЛЯМ»

Зрозуміти український Схід

2-ге видання

«Наш Формат» · Київ · 2021

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 94(477.61/.62)-028:821
М 69

Михед Олександр

М 69 «Я змішаю твою кров із вугіллям». Зрозуміти український Схід. — 2-ге вид. — К. :
Наш Формат, 2021. — 368 с. : іл.
ISBN 978-617-7866-33-5 (паперове видання)
ISBN 978-617-7866-34-2 (електронне видання)

Із 2014 року українською залізницею почали мандрувати зовсім інші пасажери. Хтось поїхав захищати країну, хтось — допомагати відбудувати міста, а хтось був змушений покинути домівку і лиш час від часу повертатися в рідні місця. Наприкінці 2016 року Олександр Михед вирушив у подорож шістьма містами Донецької та Луганської областей, досліджуючи сучасне життя міст, а також історії, заховані в архівах. Проте найважливіше для автора — почути голоси місцевих жителів. Розкопуючи пласти історії та нашарування міфів, письменник розповідає дивовижну історію Сходу, приборкати який намагалися британські й бельгійські інвестори, імперські та радянські правителі.

Як одна з найстаріших черепаків світі пов'язана із заснуванням Донецька? Якою ціною дається кожна тонна видобутого вугілля? І які історії заховано у вільних степах Дикого поля?

Олександр Михед ділиться унікальними розмовами з відомими письменниками, митцями, істориками, які народилися на Сході: Сергієм Жаданом, Алевтиною Кахідзе, Ігорем Козловським, Романом Мініним, Володимиром Рафеєнком та Оленою Стяжкіною. Людьми, які від часу війни допомагають осмислювати жах нової повсякденності та зрозуміти багатоголосся українського Сходу.

УДК 94(477.61/.62)-028:821

Літературна редакторка *Антоніна Ящук*. Коректорка *Інна Іванюсь*. Технічна редакторка та верстальниця *Вікторія Шелест*. Художня редакторка і дизайнерка обкладинки *Оксана Гаджій*.

Дякуємо за допомогу в підготовці видання *Ірині Осадчук*.

В оформленні видання використано фотографії *Дані Шуліпи*, *Анни Рогоцької*, *Анастасії Рожинської*, *Марка Залізняка*. Дизайн мапи *Костянтина Кучабського*. Ідея фото на обкладинці *Євгенія Чернишова*.

Надруковано в Україні видавництвом «Наш Формат» у ПП «Юнісофт», вул. Морозова, 13 б, м. Харків, Україна, 61036. Свідоцтво ДК № 5747 від 06.11.2017. Замовлення № 284/02. Підписано до друку 18.02.2021. Тираж 1000 прим. Термін придатності необмежений. ТОВ «НФ», пров. Алли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032, тел. (044) 222-53-49, pub@nashformat.ua. Свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014. Висновок Держ. сан.-епідем. експертизи № 12.2-18-1/24128 від 19.10.2020.

Популярне видання

ISBN 978-617-7866-33-5 (паперове видання)
ISBN 978-617-7866-34-2 (електронне видання)

Усі права застережено
© Олександр Михед, 2020
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2020

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

<i>Intro</i>	9
I.	
Костянтинівка. 1.	19
Покровськ. 1.	25
Добропілля. 1.	33
Лисичанськ. 1.	39
Северодонецьк. 1.	45
Бахмут. 1.	57
Про три фонтани і дві з половиною виставки	65
<i>Ігор Козловський: «Регіональні міфи припасовували, наче костюми, що мали прикривати безідейність та витворювати міфічну реальність»</i>	69
Костянтинівка. 2.	85
Київ. 1.	89
II.	
Костянтинівка. 3.	95
Бахмут. 2.	103
<i>Алевтина Кахідзе: «Коли мене представляють: "Ось художниця з Донбасу", — мені хочеться сказати: "Привіт, як бачите, у мене немає рогів"»</i>	109
Покровськ. 2.	117
Добропілля. 2.	123
Про хтонічного Шубіна і святу Варвару	131
Покровськ. 3.	139
<i>Роман Мінін: «Головний предмет гордості жителів Донецької області — це здатність виживати»</i>	143

Київ. 2.	157
Бахмут. 3.	161
Лисичанськ. 2.	167
Про війну, валлійців і стартап «Дике поле».....	181
<i>Сергій Жадан: «Щоб не відокремлювати Схід — його треба знати»</i>	193
Лисичанськ. 3.	207
Северодонецьк. 2.	209
Про шахтарське плем'я і правду літератури	213
Київ. 3.	231
 III.	
Лисичанськ. 4.	241
Бахмут. 4.	249
Покровськ. 4.	257
<i>Олена Стяжкіна: «ГУЛАГ уже був не потрібен, табори не мали жодного значення, бо табір був вмонтований усередину мене»</i>	263
Северодонецьк. 3.	283
Покровськ. 5.	291
Костянтинівка. 4.	295
Добропілля. 3.	301
Київ. 4.	307
<i>Володимир Рафєєнко: «Важливо розуміти: не регіональні особливості стали причиною цієї війни, і не українці її накликали»</i>	313
Хутір Романівка.....	321
Схід.....	327
Повернення.....	331
<i>Outro</i>	335
<i>P.S.</i>	361

INTRO

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті **nashformat.ua**](#)

О.

У грудні 1980 року Олексій Нікітін зустрівся в Донецьку з репортерами Кевіном Клоузом (Washington Post) та Девідом Саттером (Financial Times) і розповів про свавілля, яке коїлося на Донбасі та хаос у власному житті*. Йому було що розповісти.

---

* Історію Олексія Нікітіна розказано за: Klose K. *Russia and the Russians: Inside the Closed Society*. New York, 1984; Саттер Девід. *Доба безумства. Занепад і кінець Радянського Союзу* / пер. з англ. Наталії Комарової. — К.: Дух і Літера, 2017. — 528 с.; Куромія Гіроакі. *Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки* / пер. з англ. Галина Кьорян, В'ячеслав Агеев; передм. Григорія Немирі. — К.: Основи, 2002. — 510 с.; Нікітін Олексій // *Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник* / ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. — К.: Смолоскип, 2010. — С. 461; Рапп І. *Олексій Нікітін // Віртуальний музей Дисидентський рух в Україні*. — Режим доступу: museum.khpg.org/

1969 рік, Нікітіну тридцять два і він згуртував 129 робітників, які поставили підписи під колективним листом до ЦК КПРС про незаконні дії адміністрації шахти «Бутівка» і систематичне порушення техніки безпеки. Нікітін працював гірничим інженером і прагнув створити групу, яка захищала б права робітників. Він попереджав, що на шахті може статися вибух. Наступного ж року Нікітіна звільнили, ще за якийсь час виключили з партії, а шахтарів змусили відмовитися від підписів під колективним листом.

У Донецьку було близько п'ятдесяти шахт, але він потрапив у чорні списки, і на жодну його не хотіли брати.

Два роки Нікітін добивався справедливості, їздив у Москву. Спробував потрапити до норвезького посольства, передати документи і свідчення. КДБ його перехопив і доправив до Донецька.

У грудні 1971 року трапився вибух на шахті «Бутівка». Шахтарі згадали Нікітіна і його віщування лиха. Розлючений натовп, який скандував його ім'я, зупинили півтисячі міліціонерів і кадебешників.

Через три тижні Нікітіна заарештували і звинуватили в антирадянському наклепі. Як боротися з інакомислячими? Як навчити любити Батьківщину? Звісно, ж примусовим лікуванням.

Спершу він не зрозумів, куди його запроторили. Лише слова санітара все пояснили: «Вони вирішили, що ти несповна розуму, якщо поліз у політику. Тож не хвилюйся за свої речі — ти тут довічно». У Дніпропетровській спецпсихлікарні він провів три роки. Кажуть, у першій палаті-камері було тридцять чоловіків із тілами, понівеченими медикаментозними експериментами і знущанням. І особливий запах хімії, що випромінювали тіла пацієнтів системи, заповнював кожну щілину.

Радянський лад умів бути вправним інженером людських душ. Наприклад, перетворювати здорового пацієнта на овоч. Або піднімати температуру тіла до сорока градусів і робити так, що біль утілюється в образ дриля, який вгризається в тіло.

Та були там і такі, як він. Політичні. Неблагонадійні. Незламні. Ті, що ставили систему під сумнів.

Нікітін — майстер на всі руки — прижився в лікарні, працював теслю і каменярем, а згодом і санітаром.

Зрештою його перевели в Донецьку психлікарню загального типу, з якої звільнили аж у березні 1976 року.

Нікітін розумів, що справедливості варто шукати деінде, тут її точно не знайдеш. Його заарештували наступного ж року, біля норвезького посольства, в якому він просив політичного притулку. Нікітін зумів утекти з Донецької міської психіатричної лікарні. Деякі джерела свідчать, що він переховувався в лісах більше місяця. КДБ знову його спіймав і повернув у вже до болю знайому Дніпропетровську спецпсихлікарню. Згодом його знову перевели в Донецьк.

Так минуло три роки.

Аж поки 1980-го його не випустили на свободу.

Нікітін був незручний системі, непотрібний місцевим царям, про звияти яких складали легенди. Одна з таких легенд — про п'яний загул на весіллі сина на теплоході, що без жодного попередження увійшов у територіальні води Туреччини.

Розлючений Володимир Дегтярьов, секретар обкому партії — той, завдяки якому Донецьк став містом троянд, — сказав Нікітіну просто в обличчя: «Якщо пхатимеш свого носа в наші справи, я змішаю твою кров із вугіллям, а твоє тіло перемелю на добрива!».

1980 року Нікітін запросив двох іноземних журналістів у Донецьк, щоб вони на власні очі все побачили і розповіли всьому світу — як репресивна машина розпоряджається тілами і душами своїх громадян.

Журналісти провели з Нікітіним чотири дні.

В один із вечорів він подивився у вікно, за яким чатували машини з кадебістами, і сказав: «Думаю, вони схоплять мене, щойно ви поїдете».

І продовжив розповідь.

1.

Уперше я потрапив на український Схід у грудні 2016 року.

То був особливий час.

Пошук і формування ідентичності, коли вінок на голові й футболка з написом «Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями» стають

викликом, перетворюються на політичний жест. Відмирання ідеології, що нашаруванням графіті та пошарпаних білбордів зустрічала на руїнах заводів і міського простору. Дебати довкола декомунізації, нові назви міст і побивання старшого покоління за попередніми. Утома молодшого покоління від старих міфів і наперед визначених життєвих заборів, якими тебе змушують слідувати. Спроби переселенців адаптувати менші міста, в яких вони опинилися, під свої потреби — культуру, навчання, бізнес.

Мені пощастило стати частиною команди проекту «Метамісто: Схід», зібраної ГО «Гараж Генг». Ми півтора року працювали в шести містах Донецької та Луганської областей: у Костянтинівці, Покровську (колишньому Красноармійську), Добропіллі, Лисичанську, Северодонецьку, Бахмуті (колишньому Артемівську).

У кожного з нас було власне завдання — хтось досліджував питання урбанізму, хтось розробляв архітектурні рішення, які могли б поліпшити життя містян, хтось вивчав офіційну та неофіційну культури. Результатом мали стати активізація культурного життя обраних міст, побудова вільних публічних просторів, налагодження зв'язків між активістами, проведення майстер-класів та вихід окремих проектів на «Спільнокошт».

Моя ж частина — дослідження міфологеми міста. Пошук найменшої неподільної частинки міфу, який розібрано на атоми. Дослідитися універсальній. Здійснити розтин тіла хроносу, який пожирав покоління й покоління своїх дітей.

Міфологема зав'язана на переповіданні, відтворюваності. Її можна видобути, вилуцтити зі свідомості містян. Її можна нав'язати, вкорінити, прищепити.

Часом міфологеми — це історичні постаті, громадські діячі, іменами яких називають не тільки вулиці містечок, а й психічні розлади. Міфологема — це історія, цілісність, образ, що буде зрозумілим будь-якому мешканцеві цього конкретного міста, незалежно від приналежності до певного покоління.

Зрештою з цих історій, із міфологем мали постати мистецькі роботи, створені молодими українськими митцями, і розташуватися в міському просторі.

Структура цієї книжки великою мірою відтворює процес дослідження — перше знайомство, повернення заради глибшого занурення і зрештою — спроба описати, що відбулося. Звести всі сюжетні лінії.

Кожне з шести міст ми побачили у чотирьох порах року. Змінюючи відчуття, замінюючи лютневу депресію на болото березня і зелень липня та пожухлість вересня, а потім знову западаючи в листопадову депресію, присипану вугільним попелом.

2.

Чому я поїхав на Схід і занурився в цю мандрівку на кілька років?

Можна прожити успішне життя в країні, зробити кар'єру, щороку літати у зимову та літню відпустки, але ніколи не помандрувати з Півночі на Південь. Або зі Сходу на Захід. У всіх є ця ментальна мапа стереотипів і уявлень про свою країну — мовляв, це ж люди з півночі, там одні заводи, роботяги, культури в них ніц немає. Або навпаки — лайдаки й утриманці. Або черговий культурний П'ємонт, який, однак, утрачає власну ідентичність у гонитві за туристичним «позиціонуванням».

І що робити з розумінням частини твоєї країни, в якій починається війна? Гібридна війна, коли нав'язується думка, буцімто це не імперська окупація, а волевиявлення місцевого населення. Буцімто це не маніпулювання бунтом мас, а щиросердне народне прагнення злитися з лоном розваленого радянського минулого.

Ця книжка — спроба пояснити читачам мого покоління, першого покоління, яке не мало аж такого глибокого занурення в радянське, — що таке совок. Поговорити з такими самими читачами, як і я, які ніколи не були в тих частинах країни, про які, здається, медіа все вже пояснили. Та й обойми стереотипів, фейків і міфів вистачає.

Через історії, розмови, архівні розкопки пояснити хоча би щось. Здобути знання власноруч, а не отримати його готовим. Через дослідження присвоювати й засвоювати частки рідної землі, якої раніше не відав.

Через переоплавлення реальності в тисячі знаків із пробілами тиші спробувати зрозуміти український Схід.

3.

Та зрештою — це бажання зустріти людей, які стануть обличчями твого Сходу. І саме їхні історії насамперед маркуватимуть ментальну мапу.

У цій книжці лунають голоси жителів Сходу. Професійні історики й науковці закликають не приймати на віру все, що каже пересічне населення. Мовляв, це лише ретрансляція нав'язаних ззовні думок і стереотипів, що застрягли у свідомості. Але саме це мені й було потрібно — жива розмова. Жива історія і биті кластери свідомості.

Ми були в дуже вигідній позиції чужинців-дослідників, мали змогу зібрати крихти більш-менш цілісної картини — офіційні нарративи влади, канонічні розповіді музеїв і емоційність та зосередженість активістів міст. Хоч іноді здавалося, що ми були радше книгою скарг і пропозицій.

Спершу голоси тих, кого зустрічаєш, — здебільшого анонімні. Але це лише питання часу — коли почнеться глибше знайомство. Повернення у ці міста вдруге, втретє.

Із часом ми обростали зв'язками, знайомими, рідними людьми, вкорінювалися у простір. З'являлись улюблені місця для перекусу, дисконтні картки місцевих закладів (привіт, 10 % знижки в Oliva Pizza, Лисичанськ). Із розповідей анонімних незнайомців усе трансформувалося в розмови з людьми, яких уже знаєш, уже вболіваєш за них, лайкаєш їхніх котиків, передаєш подарунки й привіти, обмінюєшся повідомленнями з нагоди різних свят.

Тоді виникає неминуче бажання повернутися назад і пом'якшити найбільш ризиковані цитати, що могли б нашкодити комусь із моїх респондентів. Або нашкодити нашій новій дружбі.

Дякую всім, хто ділився своїми історіями та спостереженнями. Перепрошую за анонімність ваших висловлювань. Перепрошую за можливі неточності в тому, як зафіксовано ваші слова. Одне з ключових питань цієї книжки — це принципова неможливість існування об'єктивної реальності взагалі і на Сході зокрема. Тому не включаю: те, що ви сказали, може не завжди збігатися з тим, що ми почули.

4.

Є у цій книжці й інші голоси.

Тих, хто говорить через архіви.

Голоси дослідників, які вже пройшли цей шлях.

І шість унікальних розмов із тими, хто народився на Сході, всотував його досвіди й біль та від часу війни невпинно допомагає осмислювати жах дійсності: Сергій Жадан, Алевтина Кахідзе, Ігор Козловський, Роман Мінін, Володимир Рафеєнко, Олена Стяжкіна.

Без вас ця книжка не відбулася б.

5.

У нобелівській промові Світлана Алексієвич каже: «Завжди мені боліло, що правда не вміщається в одне серце, в один розум. Що вона якась роздроблена, її багато, вона різна, і розсипана по світу. <...> Що я роблю? Я збираю повсякдення почуттів, думок, слів. Збираю життя свого часу. Мене цікавить історія душі. Побут душі. Те, що велика історія зазвичай пропускає, що зневажає».

І її багатоголосся багатотомного дослідження радянськості — один з орієнтирів методу, який мені праглося відтворити й наблизити.

За частину висловлених думок моїх анонімних співрозмовників я наперед перепрошую і, як заведено, кажу: «Редакція може не поділяти думок тих, із ким вона спілкувалася, і не погоджуватися з потоками думок, яким намагалася дати раду».

Ніде до Сходу і ніде після Сходу мені не траплялися такі радикально різні спогоди про одну й ту саму подію залежно від радикально інших політичних уподобань та загорнутості в конкретну світоглядну міфологію.

6.

У цій книжці небагато війни. Але є її відголоски і нарікання людей на погані дороги. І знищене життя.

Однак у ній є насильство і безумство повсякдення. Насильство, яким повниться світ. Речі, які роблять із людьми не абстрактні, не-тутешні окупанти чи іноземні Легіони смерті.

Це провалля, жорстокість, винищення, пригнічення, які робили різні держави з громадянами інших земель.

Держава зі своїм населенням.

Українці з українцями.

Люди з людьми.

7.

А починається ця історія так...

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті **nashformat.ua**](#)

КОСТЯНТИНІВКА. 1.

Усе починається з таксистів. Натовп голодних хижих птахів, готових розірвати плоть. І донести її в будь-яку точку. Вигуки «Донецьк! Торез!» та інші назви, знайомі за випусками новин. Якоїсь миті чекаєш, що хтось крикне «Касабланка!» — класична точка транзиту, з якої під час Другої світової можна було дістатися порятунку.

— Що це за будівля? — лобове скло таксівки завішане іконами: цілий іконостас.

— Дитячий садок.

— Це вже після війни так розвалили його?

— Ні, це ще задовго до того. У нас такі правителі, що ну його на хер.

Зруйнована автобусна зупинка. На ній напис: «Ющенко убейся головою об стіну».

Магазин світла — «Все до лампочки».

Химерна будівля з маленькою баштою. На одних дверях (відчинених) — «Ритуальні послуги “Реквієм”. Експозиційна зала». На інших (як завжди, зачинених і куди не достукатися) — «Парадиз».

Обшарпані стіни, розбиті вікна. На них повсюди нові плакати із зображенням кандидата в депутати.

«Якщо говорити про наше місто, то мені воно нагадує ядро урану: багато всього в центрі — магазини, кафешки, парки, і зовсім пусто на околицях. Просто нічого».

«У нас, у молоді, є своя особлива розвага — блукати по заброшках: по закинутих заводах і розвалених будівлях».

«У нас молодь середнього віку хоче, щоб за неї все зробили. Якщо за неї все вирішать, вона прийде і скористається цим».

«У радянський час у нас було близько двадцяти заводів. Тут узагалі не було пташок. Вони не виживали. Жінки капронові колготи не носили. Зараз лишилося два заводи. І коли мені хтось зараз нарікає на тутешню екологію, я кажу їм, хай прислухаються до співу пташок».

«Я люблю еkleктичність нашого міста. Ці рештки індустріального ландшафту. Тут відчувається стик епох. Перетин часів».

«Тут насправді нереальні відкриті можливості. Хай що зробиш — ти будеш першим».

«Життя тут проходить непомітно з дня на день. Тихо, спокійно. Не встигнеш змигнути оком — а вже минуло десять років. Так, і запам'ятайте — десять років тут дорівнюють одному дню. А до Києва прийдеш — кожен день тягнеться. Там один день рівняється десяти рокам».

«Легко полюбити Сан-Франциско, а ти спробуй Костянтинівку полюби. Я люблю це місто через те, що його складно любити. Щодня шукаю щось, за що можна його полюбити».

«Це місто треба любити за людей. Це кузня кадрів».

«Нас колись називали Стеклоградом. Ми були столицею Союзу з виготовлення скла. На нашому “Автосклі” варили рубінове скло для кремлівських зірок. Скло для підводних човнів, ілюмінатори для космічних кораблів. Саркофаг для Леніна теж наші робили. Вони ж робили обтічник на ракеті*, якими тепер у нас стріляють. Виходить, вони створювали засоби для вбивства самих себе».

«Вони робили теж ялинкові іграшки. У нас удома в багатьох однакові іграшки. Однакової форми».

«Вони зробили скляний фонтан. Може, ви бачили на нашому гербі. Скляний фонтан, який на Світовій виставці 1939 року в Нью-Йорку представляли» (висота — 4,2 м, діаметр чаші — 2,25 м).

«На проспекті Гагаріна у нас є кілька мозаїк. Приїжджали найкращі іконописці Харкова, ми їм показали наші мозаїки про космос. Вони нам усе пояснили. Кажуть, там козак зображений, і з його голови виходить оселедець, що сповиває цілий Всесвіт».

«У нас активісти намалювали герб. Його щовечора заливали, а активісти відновлювали. Зараз герб стоїть залитий фарбою. Активісти чекають».

«Де пам'ятник Леніну і кінотеатр Леніна, усе членами помальоване було, тоді дітям дали фарбу, і вони все так весело там розмалювали».

---

* Головний аеродинамічний обтічник — передня частина ракети або літака. Має форму, що забезпечує найменший аеродинамічний опір.

«У нас ведуться постійно бої між графітчиками проукраїнськими та проросійськими. Останнє, що я бачив, — напис “Слава ДНР”, потім “Д” закреслено, “У” дописано: “Слава УНР”».

«Мені прикро за молодят, які мають одружуватися в цьому місті. Вони розписуються в жахливому РАЦСі й виходять у цей жахливий ландшафт. Біля чого їм фотографуватися тут? На фоні розвалених заводів? Вони в Дружківку мусять їздити, щоб хоч якісь фото зробити».

«У людей тут немає відчуття своєї землі. Було відчуття свого заводу. Школа при заводі, магазини при заводі. Навіть кладовище при заводі. Повний життєвий цикл».

Місимо бруд. Доріг немає. Взагалі. І вже не знаєш, хто винен — чи це БТри, чи влада? Чи просто час?

У Костянтинівці стоїть танк-пам'ятник ІС-3, який ввели в озброєння у травні 1945 року. Симулякр, що претендує на збереження пам'яті про міф.

До слова, 2014 року бойовикам вдалося завести двигун схожої моделі танка і з'їхати з постаменту в селі Олександро-Калинове Костянтинівського району*. Недовгий час вони навіть повоювали на ньому.

Важко уявити потужніший образ, щоб пояснити, що відбувалося тоді.

«У нас місто побудоване в стилі деструктивний конструктивізм».

«Тут є пам'ятник тринадцяти розстріляним. Коли денікінці прийшли у своїх георгієвських стрічках, то розстріляли кожного десятого мешканця. У нас власні рахунки з цими стрічками ще з тих часів».

---

* Дякую Іллі Яковенку за допомогу з цією історією.

«Нас називали десятою провінцією Бельгії. Бельгійці тут налагодили все виробництво і роботу заводів. Вони сформували всю інфраструктуру, у 1895–1899 роках заснували пляшковий, дзеркальний заводи і завод із виготовлення скла».

Місцевий активіст і журналіст Володимир Березін, чий голос уже лунав трохи раніше серед наведених реплік: «Давайте я покажу вам місце, де зазвичай закінчую екскурсії. Я живу тут поруч. Це прохід, куди стікаються жителі всього мікрорайону. Через цей отвір вони виходять щодня у зовнішній світ. Щоранку, щоразу народжуються заново для світу. Тут мав би бути напис: “Ти прекрасний” або “Ти сьогодні завоюєш світ”. А ви придивіться, що там написано. Я спершу думав стерти. Але потім подумав, хай так і буде. Хай нагадує їм щодня. Щоранку».

Вдивляюся в сутінки. На стіні жовтою фарбою виведене послання нащадкам і одвічне комуніке держави своїм громадянам: «Ти Хуй».

Коли громада лишається сама і, здається, туристів уже немає, починається обговорення псів. Прайдів голодних тварин, які нападають на дітлахів і прокушують литки дорослим.

Костянтинівка економить. Особливо воду. Бібліотекарка, у якої запитав про вбиральню, провела мене в дивовижний потаємний закуток зі словами: «Тільки по-малому. Воду бережіть».

Місцеві розробили особливу техніку, як проходити під будинками, з яких постійно сиплеться плитка. Небезпека повсякдення, агресія буденності, загроза довкілля. Будинки всіяні битою плиткою, як кокосовою стружкою. Місцеві навчають, як проходити під трубами і як постійно треба мати якийсь захист над головою. Головне — безпека. Спокій — потім.

Справжній куш зірве письменник, який напише історичний авантюрний роман про освоєння Донбасу бельгійцями та іншими

зайдами. І покаже зустріч із пусткою. Чорна лихоманка, відважні люди, сяйво золотих монет і добрі духи шахт.

Я бачу Склоград. Крихкий, як мир. Витончений, як утопічна мрія про скляне місто. Про прозорість і відкритість. Дивокрай. Град небесний, побудований у країні комунізму. Там запалюють зірки, що мають сяяти тисячі років. Зірки-серця, зірки-очі імперії.

А тоді куполами Склограда йде тріщина. І гострі уламки імперії ховають міста, розрізаючи їх на шматки.

ПОКРОВСЬК. 1.

Про маршрутки Сходу колись розповідав Олександр Ратій, режисер «Повернень», одного з найпронизливіших документальних фільмів про український довоєнний Схід. Хто ж думав, що перший переїзд між містами дозволить побачити все на власні очі.

Будь-яка соціальна взаємодія типу поїздки на маршрутці перетворюється на акт утвердження. Розмова між водієм і пасажиром — це не комунікація між перевізником і тлінним тілом, яке треба транспортувати. Радше це битва двох самців, у якій вимовлене з притиском «уважаемый» — найчастіше вживана зброя. Зрештою палкий короткий вербальний махач закінчується компромісом: водій і контролер змушують пасажирів заплатити окремо за перевезення торби, а пасажир натомість відмовляється ставити її в багажне відділення. Кожен лишаєть-

ся з власним шматком чужої плоті в зубах. Усі на своїх місцях. Усе на своїх місцях.

За спиною водія майорить потріпаний і полинялий бельгійський прапор. За нами Брюссель. За нами Європа. Ми все ще колонія. Чи точніше — провінція?

При в'їзді в Покровськ стоїть величний трагічний чорний хрест «Спаси и сохрани». Уже згодом місцеві розкажуть, що на тому місці була автокатастрофа, в якій розбився багатій.

Кажуть, що тривалий час на іншому в'їзді в місто було начертано: «Ласкаво просимо до пекла».

Минаємо вулиці Затишну, Мирну та Малевича. Уже ввечері ми не зважимося ступити на вулицю Відродження, що розчинялася в непроглядній темряві.

Таксист із полегшенням видихає:

— Ці два перехрестя реально небезпечні. Ніхто не поступається дорогою. Ніби обидві дороги головні. Недавно ось це перехрестя Пушкіна і 40-річчя Жовтня відзначилося — за один день три аварії.

Знову думаю про «уважаемых» і взаємне соціальне самоствердження. Бити машини, як бити крашанки на Паску.

Вивіски магазинів: «Бенелюкс», «Версаль» і «Ливень».

«Я сім років жила в Донецьку. Тепер два роки тут. Ми називаємо себе не переселенцями. Ми повернені».

«Раніше місто називалося Красноармійськ. Тепер — Покровськ. Не варто їх і порівнювати. Покровськ — це нове місто, новий соціум з новим менталітетом, з новою владою. Поки що тут хаос, що побудують — незрозуміло. За менталітетом ми схожі на Крама-

торськ — такий самий тиск громади на владу. За культурою і соціальними проектами ми ближче до Слов'янська».

«У нас навіть жарт тут є: хтось лишився в Красноармійську, а хтось переїхав у Покровськ».

«Околиці Покровська — це совковий Красноармійськ».

«Декомунізація обурила місто. Село, що стало містом. Наші люди з непевністю дивляться в майбутнє. Вони не бачать сенсу в переназиванні. Життя кращим від цього не стане».

Ми застали місто якраз на перехідному етапі. Частина вивісок офіційних установ іще не встигли змінити. Або свідомо цього не зробили. Відчуття, ніби перебуваєш у двох містах одночасно.

«Слобода Гришино, Постишево, Красноармійськ, Красік, Покровськ. Це все одне. Для патріотично налаштованої частини населення, безумовно, Покровськ. І ми можемо букву “П” ось так на фотках показувати [розставляють великий і вказівний пальці на обох руках]».

«Щоправда, Постишево недовго так називалося. Всього кілька років. Допоки Постишева не репресували».

Уже згодом у краєзнавчому музеї ми побачимо мапу 1935 року. На мапі перекреслено «Постишево». Перекреслено «Донецької обл.». Від руки нашкрябано: «Сталінської області».

«Активна частина переселенців і волонтерів, які жили в Донецьку, хочуть у периферійне містечко перенести блиск великого міста. За радянських часів вийшло, що Донецьк — це культура. Усе довкола — промисловість. І тепер їм не вистачає культури тут».

«Ми шахтарське місто. Шахтарський дух — це чоловічий дух навіть у жінках. Шахтарям не вистачає часу на спілкування з родиною.

Батьки для дітей — приклад відваги. На людях шахтар ніколи не покаже емоцій, але може розплакатися, коли обіймає своїх дітей після повернення зі зміни. Головне для шахтаря — берегти свою родину».

«Є шахтарі. А є і шахтарочки».

«Є цілі династії шахтарів. Але ніхто з них не хоче, щоби їхні діти були шахтарями».

«Ні, в шахту йдуть ті, хто не хоче розвиватися. Мої друзі пробували працювати в шахті. За півроку вони звідти пішли. Бо поважають себе. Шахтарі — це народ терпіл. Це неправильно терпіти. І так уся країна вже дотерпілась».

«Туди йдуть від безвиході. Від неможливості реалізуватися».

«У місті завжди можна побачити, коли шахта отримала зарплатню. Черги біля банкоматів. Черги в магазинах. Шахтарі дружинам і дітям щось купляють нове».

«Деякі шахтарі заробляють і 30 тисяч гривень. В основному — десь 7–10 тисяч. Ці люди не звикли відмовляти собі ні в чому».

«Шахтарі працюють групками по п'ятеро-шестеро людей. Усе тримається на довірі. Вони стоять одне за одного. Але бувають випадки, коли одна ланка гуртується проти іншої. Воду, інструменти крадуть одне в одного».

Кілька років у Покровську жив композитор Леонтович. Місцеві розбудовують міф про те, що обробку «Щедрика» Леонтович виконав саме тут.

Меморіальна табличка на залізничному вокзалі підказує, що композитор прожив у Гришиному чотири роки, працював учителем вокалу. У серпні 2017 року ластівку «Щедрика» міська рада Покровська затвердила одним з елементів нового герба. Герб затверджу-

вали на кількох засіданнях, місцева телекомпанія відкрила голосування онлайн, палали дискусії і дебати.

На цій історії зупинимось детальніше.

На голосування було винесено два варіанти герба. Один — з ластівкою — представляв заступник мера Покровська, голова конкурсної комісії з міської символіки Юрій Третьак*. Він повідомив журналістам: «Конкретного автора першого варіанта [з ластівкою] назвати неможливо, оскільки це колективна праця. Коли у нас було понад тридцять варіантів герба, ми з них відібрали деякі елементи й об'єднали в один. Технічно наші ідеї втілювала дизайнерка рекламної агенції “Арт Баттерфляй”». Члени комісії ще мали сумнівні стосовно деяких елементів і пропонували змінити окремі деталі — «політ ластівки, гостроту шпилів вокзалу, розмір шабелі і т.д.».

На зустрічі з журналістами було детально описано значення символіки герба. Ластівка, про яку згадано у «Щедрику», символізує гарні новини, щастя, надію та відродження. Залізничний вокзал — символ заснування міста. Шаблі — козацький спадок і «готовність захищати, але не нападати самим».

Альтернативний варіант герба представив депутат міської ради Володимир Марін.

Ідея альтернативного варіанта виникла після дискусій щодо доцільності образу ластівки. За словами Володимира Михайловича, його та інших депутатів «зацікавило, який стосунок має ластівка до нашого міста та його назви. По-перше, це перелітна птаха, яка пізніше за всіх прилітає і раніше за всіх відлітає. По-друге, вона живе виключно в селах». Депутат наголошує, що у варіанті з ластівкою «відсутній філософський закон життя — цілісність форми та змісту. Мій

* У підготовці цього розділу надзвичайно цінні матеріали було отримано в архіві телекомпанії «Орбіта». «Зона впевненого прийому сигналу телекомпанії — північно-західна частина Донецької області і східна частина Дніпропетровської». Як стверджує офіційна сторінка телеканалу, у їхній діяльності «Особлива увага приділяється темам православ'я і духовності». Зараз у телекомпанії дев'ять проєктів, а саме: «Прості істини», «Відродження духовності», «Новий погляд», «Невигадані історії», «Формула життя», «Народний маршрут», «Відверто кажучи», «Час новин», «На висоті» [неперекладна грайлива назва програми про проблеми молоді — «Выше крыши»]. — Режим доступу: <http://orbital.dn.ua/about>

варіант утілює в собі Богородицю, яка вкриватиме місто своєю покровою від бід і війн, а також образ жінки, яка дає життя і є берегиною сімейного вогнища». Також він додає: «Ми живемо в Україні, де переважає християнська віра. Представники інших віросповідань та національностей, переїхавши до нас, продемонстрували готовність жити серед християн. Тим паче йдеться про жінку, яка всіх захищає». Найскладніше виявилось знайти дизайнера, який зміг би втілити задумане. Це забрало багато часу, і герб довелося створювати «у стислі терміни». Володимир Михайлович зауважив: «Прізвище я поки що називати не можу. Однак скажу, що це учениця десятого класу, з якою ми разом створювали новий варіант символіки. Недостатне володіння комп'ютерною графікою і певними знаннями, а також брак часу не дозволили повною мірою виразити все, що хотілося».

У численних коментарях обурених мережевих анонімів було кілька претензій, які повторювалися найчастіше. Мовляв, ластівка наче розіп'ята чи розітнута. Мовляв, де шахтарська слава? Мовляв, ластівка ваша — це прикриття злочинного розкрадання шахт і спроба забути славне минуле. Мовляв, Покровськ — це взагалі не те місто, якому маємо ладнати новий герб. Спершу поверніть Красноармійськ, тоді вже думайте про герб. Бо і Покровськ не наше місто, і герб не звідси, і ластівка взагалі в селах тільки живе.

Попередній варіант герба — Красноармійська, не Покровська — насправді протримався недовго: рішенням сесії міської ради він був затверджений 29 вересня 1993 року. Стильний герб, що нині виглядає як спроба законсервувати епоху і самим застигнути в бурштині часу: «На червоному щиті золотий стилізований контур будинку з трьома вежами і чорними вікнами, вписаний у нитяне золоте коло, на середній вежі — червона зірка із золотою облямівкою, на фронтоні розвідний ключ і гірничий молоток у косий хрест, супроводжувані внизу півколом із золотих шестірні й колоска». І головне — на тому гербі було зафіксовано рік заснування міста — 1875, чого дуже бракувало містянам на новому.

Так і живеш в Україні — варіантів вибору в тебе, вважай, не буває. Мусиш вибирати поміж колективною творчістю геральдистів, яку зводить до купи рекламне агентство «Арт Баттерфляй», та аль-

тернативним варіантом депутата, ідеї якого втілює анонімна десятикласниця.

Так і шириться покрива берегині понад містами.

Так і гніздиться ластівка Леонтовича в селах.

«Зараз уже зникають люди з шахтарськими поняттями. Молоді хочуть урвати стабільний шмат. Їх більше нічого не цікавить».

«Тут завжди були змагання між шахтою і місцевою владою. Дві ялинки, два концерти до Дня шахтаря».

«Якщо інновативний проект не підтримали, значить, іще не продумали схему для розпилу такого типу».

«Тут легше купити зброю, ніж Конституцію України. Так, ми проводили спеціальне дослідження».

«Переселенців є три типи. Ті, що живуть на дотаціях і виплатах. Ті, що займаються криміналом. І активна частина. Таких десь п'ять відсотків».

«У нас процвітає єдиний тип туризму. Пенсійний. Тут зареєстровано близько 50 тисяч переселенців, по факту живе 15 тисяч. Але в день виплати всі автобусами централізовано злітаються до міста. І черги біля банкоматів, у магазинах. Є й такі, які отримують виплати з обох боків кордону».

«У нас існують не шахтарські династії, радше касти. Батько передасть дітям своє хлібне місце. Ще й хабар запросять за місце на шахті. Навіть якщо там затримка виплат по півроку».

У середині 1920-х у Покровськ запросили німців, яких згодом «успішно репресували», як каже наш гід у музеї.

Після різанини 1943 Покровськ називали «містом розстріляних вулиць».

«У 2000-х провели ексгумацію рештків німецьких та італійських солдатів. Тепер там парк».

Красноармійськ міг називатися Леонтовичем, Слобожанськом, Прокоф'євським, Мирним, Вільним. Але зрештою став Покровськом. Ця назва — спроба віднайти козацьке коріння і Покрову-заступницю.

У Покровську жив Марко Микитович Залізняк (1893–1982). Людина, яка століття прожила на хуторі Романівка і зафіксувала його в аматорських фотографіях. У краєзнавчому музеї експозицію побудовано здебільшого саме на його світлинах. Перша світова, Голодомор, Друга світова, відбудова радянської держави. Після Залізняка залишилося ще кілька зошитів ретельно виписаних щоденників. Здається, захопливий сюжет, до якого треба обов'язково повернутися.

«Шахтарський дух — це спільність. Дух, загартований тяжкою працею. Це єдність Донбасу. Якщо є козацький, то має бути і шахтарський дух».

«У шахті відбувається природний добір. Шахтарська професія цінується тут і зовсім не цінується ні владою, ні деінде».

ДОБРОПІЛЛЯ. 1.

Плакат біля входу в Музей шахти:

Славься шахтерское
племя
Славься шахтерский
труд

Шахта береже свої секрети. До музею нас так і не впустили.

Напис на полиці в бібліотеці при музеї: «Іно-
странна література».

«Така вже особливість нашого міста, що опа-
люють усе вугіллям. Коли випадає сніг, він
майже відразу стає чорним. Добре, якщо
дме східний вітер: він відносить весь попіл
за межі міста. Якщо ж здійсмається західний
вітер, то він усе повертає до міста. Завжди
проблеми з цим Заходом».

Центральна вулиця міста — Театральна, від неї відгалужується Фестивальна. Хоча, кажуть місцеві, ні театру, ні фестивалів тут ніколи не було.

У центрі міста парк із тридцятьма казковими скульптурами, їх зробили студенти-практиканти років із тридцять тому. Леви, дракони, богатирі, ведмеді — недолуго склепані й непродумано розставлені — те, що було практикою і відпрацюванням для одних, зрештою стає простором, що формує інших.

Зараз фантастичні звірята пофарбовані руками переселенців, це частина громадських робіт.

«Тепер шахтарська праця — рабовласницька. Умови праці стали суворішими. І практично немає шахтарів, які могли б піти працювати кудись іще. Якщо шахти закривають».

«День шахтаря лишається для нас найважливішим святом».

Кількість смертей перевищує обсяги офіційної пам'яті й можливості запам'ятати. «Дуже багато людей померло. У каплиці вже на плитах місця не вистачає».

«Старі люди часто згадували дореволюційні назви вулиць. А тепер ми згадуємо назви вулиць до декомунізації та війни».

«У Добропіллі немає нічого. Найцікавіше заховано за містом».

«У парку є дві скульптури ведмедів. Хтось розфарбував їх плямами, як корів. Тепер так їх і фарбують далі».

Кожен, з ким ми говорили, згадував прекрасний парк з атракціонами, з розвинутою інфраструктурою. Якоїсь миті виникає відчуття, що вони діляться не теплими спогадами про парк свого дитинства, а розповідають про вигнання з раю, з фантастичного саду, що проростає з Матері-землі, яка враз відмовилася від своїх знедолених дітей.

Ця ж сама історія про міфологічний Золотий вік, що вже минув, супроводжує ледь не кожну розмову про будь-яке інше місто Донбасу.

«Раніше тут було все. Тепер хочеться це все повернути. Це місто можливостей. Бо тут немає нічого».

«Від історії про шахтарів і шахтарський дух стомилися всі, хто не працював у шахті».

«Ті, хто йде у шахту, мусять прийняти цю особливу шахтарську культуру».

«Недарма вугілля називають чорним золотом. У нього вкладено стільки праці, воно все обмита кров'ю шахтарів».

«Чи вірять шахтарі у щось особливе? Ну, хіба що в Шубіна».

Ще одна стежка, яку треба буде перевірити.

«Тута, тама, здеся» — набір слів, від яких іще довго буде важко позбутися після годинної поїздки з місцевим шахтарем-таксистом.

«Не шукайте в Добропіллі чогось особливого. Ми такі ж, як і всі шахтарські містечка».

«У шахтаря виробляється особливий загострений інстинкт самозбереження. Чуєш небезпеку нутром. Так, ми часто самі не дотримуємося правил. Опускаємо датчики на землю, щоб вони не розривалися, повідомляючи про небезпеку. Небезпека небезпекою, а норму ніхто не відміняв».

«Існує така пересторога: не можна починати нову велику справу перед кінцем зміни. Там за двадцять хвилин до кінця починаєш поспішати, думати, як устигнути на автобус. Краще не починати, бо точно щось трапиться».

«Перемьот» — завірюха, що намітає кучугури на дорозі, зі снігів, що лежать на полях. Минулого тижня в перемьотах між Добропіллям і Краматорськом майже на добу застрягли сотні машин.

«Ця війна вигідна всім. Раніше до Донецька ми їздили за 35 гривень, тепер — за 450».

«На Донбасі живуть найкращі люди. У нас ніколи не було міжнаціональних конфліктів. У шахті відразу розумієш, що це за людина».

«У дев'яностих зробили тут нового Стаханова. Радянський дух іще не вивітрився тоді. Мовляв, за тиждень його ланка пройшла 800 метрів. Це надзвичайно багато. На них уся шахта тоді працювала. І пройшли вони трохи більше 700, але записали 800. У газеті написали, орден дали йому. Тоді зробили з нього депутата, він, звісно, не впорався з тим. Приїхали вже згодом німці для обміну досвідом. Їм наше керівництво розповідає про рекорди і пройдені 800 метрів, а вони їх запитують просто: “Навіщо?”. Ми й самі не знаємо, навіщо це зробили. Невдовзі все завалилося, довелося все знову проходити, але це вже набагато складніше».

«Товариш зараз на передовій. Говорили з ним. Каже, п'ю горілку, поминаю. Снайпер у шию поцілив товаришу. Не пив, не курич, спортом займався. Якось намагалися закрити рану. Нічого. Не врятували».

«Вода, в якій працюємо, буває така агресивна, що якщо підставити лопату, і на неї скрапуватиме крапля за краплею протягом зміни, то вона просто вигризе метал. Випалить дірку».

«Наступного разу заходьте до нас на бутильок».

«Якщо закриють шахти, тут усе вимре».

«Так, у нас є професійні хвороби. Запилення, радикуліт, глухота і сліпота».

Легені шахтарів перетворюються на скам'янілі шматки, що нагадують не внутрішні органи, а корисні копалини. Хто прийде по вугілля, той від вугілля і поляже. Щодня, потроху, де-не-де. Шахтний пил, на який вчаться не звертати уваги, — бо ж респіраторів не напасешся, та й не перемовишся ж з іншими нормально — робить своє. Нетимчасово окупуює території легень. Називається це силікоз. Погугліть легені шахтаря. Кам'яні рештки епохи життя маленької людини.

Найбільша в Європі за всю історію вуглевидобування аварія трапилася на шахті Кур'єр на півночі Франції в березні 1906-го*.

Пожежа почалася за кілька днів до катастрофи. Та інженери, як завжди, не зупиняли видобування — очевидна втрата прибутку та проблеми з керівництвом.

10 березня 1664 шахтарів спустилися в забій.

Вибух трапився з самого ранку і був такої сили, що в 110 км гірничої виробки було знищене все живе.

На одній із шахт коней і сміття підкинуло на десяток метрів над стовбуром.

Загинули 1099 шахтарів.

Ще близько 100 шахтарів не знайшли під завалами. Серед убитих — чимало дітей.

12 березня прибули рятувальники з Німеччини. (Про братання гірників і художнє зображення подій див. фільм 1931 року — «Kameradschaft», режисер Г. Пабст. Його наступним фільмом, до слова, стане «Тригрошова опера», зроблена разом із Брехтом).

Збереглися описи жахів рятувальної операції. Ті, кого вдалося врятувати, — були з опіками та отруєні газом.

13 березня компанія Кур'єр, якій належали шахти, оголосила всіх, хто опинився під землею, мертвими та хотіла припинити пошуки. Компанія хотіла закрити шахту, аби вберегти від пожежі решту вугільних пластів. Класичний конфлікт для шахтарських історій — прибуток чи людське життя.

* Широко використано, як завжди, дані з miningwiki.ru

30 березня, майже через 3 тижні після вибуху, 13 шахтарів вивралися з-під завалів. Аби вижити, вони кайлами забили коня у виробці.

Ще за 4 дні німецькі рятувальники знайшли 14-го гірника. Він провів 24 дні під завалами.

Один із порятованих дожив до дев'яносто одного року і помер 1977. Ще двоє врятованих — продовжили працювати на шахті.

Якщо знайдете фотографію, на якій зображено всіх тринадцятьох урятованих, зверніть увагу: з-поміж них лише двом за сорок, більшості — ледь плюс-мінус вісімнадцять років.

А потім був страйк. Приїздив прем'єр-міністр Клемансо-Тигр, але, кажуть, жодної обіцянки не було виконано.

І життя пішло на новий виток. У новий забій.

Безкоштовний фрагмент закінчився. Бажаєте читати далі?

[«Я ЗМІШАЮ ТВОЮ КРОВ ІЗ ВУГІЛЛЯМ».](#)
[Зрозуміти український Схід](#)
Олександр Михед

[Купити](#)